

UTEMELJENJE HRVATSKOGA POTPORNOGA DRUŠTVA (NAPRETKA)

fra Andrija NIKIĆ, Mostar

Tragom dosadašnjih istraživanja, kao i na osnovi gradiva iz Franjevačkog arhiva u Mostaru, a u povodu stote obljetnice utemeljenja Hrvatskoga potpornoga društva Napredak (1902.-2002.), autor ukazuje na utemeljenje, prve početke djelovanja i osnovna obilježja iz povijesnog razvoja te – za Hrvate na području Bosne i Hercegovine – iznimno važne ustanove. Navode se i ističu Napretkove zasluge na podizanju kulture, obrazovanja i prosvjete tamošnjega hrvatskoga pučanstva, a posebna se pozornost pridaje zaslužnim utemeljiteljima društva.

KLJUČNE RIJEČI: *povijest kulturnih društava, Bosna i Hercegovina, Hrvatsko društvo »Napredak«, povijest XIX. stoljeća*

Uvod

Godine Gospodnje 2002. *Matica hrvatska* slavila je 160. rođendan, *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti* 135 godina rada i *Hrvatsko kulturno društvo Napredak* sto ljeta od utemeljenja. Te tri krunske kulturne institucije su tijekom pet država mijenjale svoja imena, ali su nas zadužile s ukupno 395 godina karitativnog, socijalnog i kulturnog djelovanja.

Teške prilike i potrebe inteligencije koja bi djelovala u pučkim srednjim i višim školama te uredima i novinarstvu, davale su prvi poticaj dalekovidnim predstavnicima hrvatskog naroda u Herceg-Bosni za vrijeme Austro-Ugarske¹ te kumovale osnivanju *Hrvatskoga potpornoga društva u Mostaru*. Navedena i slična zvanja poticala su, nadalje, da se prvotna zamisao dobročinitelja i zagovornika ostvari. Potporno društvo se tada moralo osnovati. Hrvati, naime, u Hercegovini i Bosni našli su se i poslije austrougarskog zaposjednuća u teškom položaju. Kako nisu imali svoje domaće inteligencije, vrata su bila otvorena strancima, a to je bilo na veliku štetu domaćem stanovništvu.²

¹ Usp. Andrija NIKIĆ, *Stoljetnica mostarskog Napretka 1902.–14. rujna 2002.*, Mostar, 2002., ISTI, »Društvene i političke prilike u Hercegovini za vrijeme austro-ugarske vladavine (1878.-1918.)«, *Školske sestre franjevke u Hercegovini 1899.-1999.*, Mostar – Split, 2002., str. 49.-68.

² Ova studija napisana je na temelju arhivske dokumentacije iz Franjevačkog arhiva u Mostaru (*Napretkovi spisi*, sv. 1 i 2, *Povijest*, sv. 2, *Spisi Provincije*, sv. 2-15), studija iz *Napretkova kalendara*, posebice objavljenih studija: Leo PETROVIĆ, »Prije trideset godina«, *Kalendar Napredak 1932.*, str. 161-166; ISTI, »Napretkov dački konvikt Kralj Petar Svačić«, *Napretkov kalendar za 1929.*, str. 192-196; Antun ODIĆ, »Kratka istorijat Napretka od osnutka do fuzije Hrvat. pot. Društva u Mostaru 1902.-1907.«, *Napretkov kalendar*,

Mostar je bio u neku ruku središte hrvatskoga kulturnog života u Bosni i Hercegovini počevši od 1870. do 1900. godine.³ Godine 1870. počinju pripreme za nabavku tiskare, kojoj je duša bio fra Franjo Miličević, koji je završio slagarski zanat u tiskari Spiridiona u Zadru. Nakon dobivene koncesije za rad, fra Franjo izdaje u Mostaru knjige – prva knjiga je *Pravopis za niže učione katoličke u Hercegovini*, druga Bakulin *Šematizam za 1873.* i kalendar *Mladi Hercegovac*. Zbog onodobnih ustaničkih nemira rad je zastao i godine 1883. fra Franjo pokreće hrvatski nezavisni list u Mostaru pod imenom *Hercegovачki bosiljak*. Od toga razdoblja život u Mostaru postaje vatreniji i življi. Dvije godine kasnije mostarski građani osnivaju pjevačko društvo, dok se ono nešto omladine, poglavito sa sarajevske gimnazije i preparandije i s drugih strana, pokušava baviti književnim radom. Tako se u *Bosiljku* pojavljuju potpisani prilozi Ive Čipika. Iz Sarajeva su slali svoje priloge Ivan Miličević, Ivan Zovko i Nikola Buconjić, a u Mostaru se ističu fra Ambro Miletić, Petar Markov Ančić i Petar Nikolin Ančić i drugi. Za taj rad mlađih rado se zanimao biskup fra Paškal Buconjić i don Franjo Miličević. U tim krugovima posebno se pretresalo i pitanje odgoja domaćeg pomlatka. Naime, u srednjim školama bili su vrlo slabo zastupani i katolici i muslimani u razmjeru prema njihovu ukupnom broju pučanstva. Ovo pitanje postalo je aktualnije nakon otvaranja gimnazije u Mostaru i dijeljenja stipendija što ih je davala Vlada u Sarajevu.⁴

Želeći se oduprijeti strancima, rektor Franjevačke bogoslovije u Mostaru fra Radoslav Glavaš, hercegovачki provincijal fra Augustin Zubac, biskup fra Paškal Buconjić i još nekoliko uglednih ljudi iz Mostara okupili su oko sebe dalekovidne ljude i predložili im da treba organizirati *potporno društvo*, koje će omogućiti siromašnoj mladeži da završi škole. Pošlo se i dalje od obrtničkog cilja, što ga je nudilo Društvo za obskrbu muške siročadi. Trebalo je odgojiti vlastitu inteligenciju.⁵ To je čudo entuzijasta koji to nisu trebali biti. Imajući na srcu šire potrebe, a ne samo lokalne, organizatori su uputili poziv širom Herceg-Bosne na sva društva, a i preko Biokova, Save i Dinare da podupru taj plemeniti pothvat. Apel je djelomično uspio.

XVI./1927., str. 38-48. ISTI, »Kratka povijest Napretka – Rad društva 1907. do početka rata«, *Napretkov kalendar*, XVII./1928., str. 39-45. Upozoravam na vrijedne monografije: Hrvoje ŠAPINA, *Stoljetnica Napretka*, Sarajevo, 2002., i Franjo MARIĆ, *Pregled Napretkovih hrvatskih narodnih kalendara 1907.-2002.*, Zagreb-Sarajevo, 2002.

³ »Naši otcí-duhovna braća«, piše fra Dujo Ostojić, »boriše se 400 ljeta, nisu nikada prestali boj biti s neprijateljem. Je li ih stalo truda, muke, novca i samoga života, jest, ali svladaše s pomoći Božjom sve neprijatelje svoje uzvišene ideje. Mi imamo sada sasvim drugu borbu, t.j. borbu s nazovi katolicima, a ta je puno teža nego što je njihova bila. Svagdje su muke gore od mučila! Ali za istinu i pravdu sve, pa i glavu!« (FAM, *Dnevnik fra Duje Ostojića*, citiran u *Povijest*, sv. 3., str. 550).

⁴ Usp. Ivan A. MILIČEVIĆ, »Kako je došlo do osnivanja Hrvatskog potpornog društva u Mostaru«, *Hrvatski narodni godišnjak 2002.*, Sarajevo, 2002., str. 66-67.

⁵ Početkom dvadesetog stoljeća Hercegovina je, kao rijetko koja druga pokrajina, s pravom dobila poslovičnu karakteristiku – cijeli svijet naseli, a sebe ne raseli. Ako je istina da »u velikim narodima geniju se gnj'ezdo vije« (Njegoš) – a jest, onda bi se Hercegovina morala ponositi da je iz njezina gnijezda čovječanstvo dobilo dosta velikana na svim područjima ljudskog djelovanja. Nažalost, povijest Hercegovine je uglavnom nepoznata, a njezini velikani mrtvi. Prvi koji je sočnim hrvatskim jezikom otvorio rječita usta povijesti Hercegovine i njezinih zaslužnih velikana – premda ukratko i tematski – bio je fra Radoslav Glavaš. Glavaševo djelo *Spomenica* bilo je pravo otkriće. Ubrzo po izlasku navedene knjige uslijedila je i sljedeća ocjena: to je kita raznolikog, mirisavog, zdravog i rijetkog cvijeća, što ga je mila naša otadžbina uzgojila i sačuvala u svojim njedrima, a fra Radoslav ju je svetim ponosom pokazao, da joj se divi i slavi kršnu Hercegovinu. Slično se događalo i s ostalim Glavaševim povijesnim djelima. Usp. Andrija NIKIĆ, *Fra Radoslav Glavaš*, Mostar, 1980., str. 5-8.

1. Hrvatsko potporno društvu u Mostaru

Odavno se osjećala potreba da se osnuje potporno društvo za našu »učeeću« mladež, jer je i bijeda bila velika. Najviše su patili naši visokoškolci u Zagrebu, Beču i Gracu.⁶ Istu misao izrazio je i Ivan Milićević riječima: Stara je ideja stvaranja hrvatskog društva za podupiranje đaka, a do njezina ranijeg ostvarenja nije moglo doći zbog ondašnjih teško podnošljivih prilika.⁷ Pripreme za osnutak društva jače se kristaliziraju u vremenskom razdoblju između 1897. i 1901. godine. Bosanska je vlada htjela spriječiti osnivanje takvog društva ili mu barem oduzeti svako hrvatsko obilježje.⁸ Još u godini 1901. mostarski tjednik *Osvit* otvorio je rubriku u kojoj je oglašivao sve darovatelje za pomoć naših đaka.⁹

Ne samo u javnim glasilima nego i među profesorima na Franjevačkoj bogosloviji zapodijevali su se razgovori o odgoju hrvatske inteligencije. Prije 13. prosinca 1901. rektor Franjevačke bogoslovije fra Radoslav Glavaš predao je zamolbu gradskom predstojniku Brodniku u Mostaru, da »mogu držati skupštinu u korist osnutka društva za podpomaganje sirotinje, osobito đaka na sveučilištu«. Predstojnik je, nastavlja fra Dujo, danas (13. prosinca) pred podne zovnuo sve odbornike: fra Radoslava Glavaša, Stjepana Radulovića, Juru Smoljana 'Crnoga' i Blaža Merdžu te im rekao, »da im ne može dozvoliti skupštinu, pošto su lani pitali Srbi, odnosno rišćani, dozvolu za takvo jedno društvo« – to opstoji, premda nema potvrde – »drugo, jer takvo društvo nema svrhe po njihovu mišljenju, premda je humanitarno«. ¹⁰ Tako se državna vlast suprotstavila predstavnicima hrvatskog naroda koji su na zakonit način činili korak po korak za dobrobit hrvatske inteligencije, a kroz prste je gledala na društvo što su ga osnovali predstavnici srpskog naroda bez dozvole. Vlada je pomagala Srbima velikim donacijama za *Srpski vjestnik*, a fra Dujo ističe da se ta pomoć podigla do 40.000 forinti »da se bore protiv Hrvatim«. Nadalje, Vlada uzdržaje muslimanski list *Bošnjak* »koji brani bošnjaštvo, samo neka su jedni protiv drugim žešći«. ¹¹

1. 1. Povod utemeljenju Društva

Neposredni povod za osnutak Hrvatskoga potpornoga društva, piše u mostarskom *Osvitu*, »dala je prva matura u velikoj gimnaziji mostarskoj godine 1901.« ¹² Tada je maturiralo sedam Hrvata a ni jedan nije dobio Vladinu stipendiju za daljnje školovanje, dok su iste godine šest srpskih i jedan muslimanski maturant iz Mostara dobili takve stipendije. Da bi

⁶ Leo PETROVIĆ, »Prije trideset godina«, *Napredak, Hrvatski narodni kalendar za prestupnu 1932.*, godina dvadestprva, Izdalo Hrvatsko kulturno društvo Napredak u Sarajevu, 1931., str. 161-165.

⁷ Usp. Ivan A. MILIĆEVIĆ, *Kako je došlo do osnivanja Hrvatskog potpornog društva...*, str. 69.

⁸ FAM, *Povijest*, sv. 3., str. 548.

⁹ Potrebno je prelistati godišta *Osvita* i ostati zadivljen nad vijestima i podacima o brizi za đake.

¹⁰ Fra Dujo komentira da u Mostaru postoji rišćanski list koji se zove *Srpski vjestnik*, njemu Vlada daje godišnju potporu od dvije tisuće forinti (=četiri tisuće kruna). FAM, *Dnevnik fra Duje Ostojića*, citiran u *Povijesti*, sv. 3., str. 550.

¹¹ FAM, *Dnevnik fra Duje Ostojića*, citiran u *Povijesti*, sv. 3., str. 550.

¹² Usp. *Osvit*, VIII/1905., br. 33 (prilog, Mostar, 29. travnja 1905.), str. 2.

se pomoglo budućim sveučilištarcima, franjevci su 14. listopada 1901. kupili milodare za mostarske maturante, budući da nijednomu od maturanata katolika Vlada nije dala stipendiju da mogu nastaviti svoje nauke na sveučilištu.¹³ Skupljanje za abituriente, »kojim nije gubava vlada podielila stipendija«, nastavljeno je i 15. listopada. »Opet su naši fratri dali dvaput više nego svi naši građani, premda ih ima, pa viču proti fratrim, a kad im što treba, hajde k fratrim.« Biskup fra Paškal Buconjić je dao 20 kruna, Franjevački samostan 10, fra Radoslav Glavaš 8, a fra Dujo Ostojić 5 kruna. Ukupno 43 krune. »Neka opet fratara. Nek se znade i ovo, što je bilo« – nadodao je fra Dujo Ostojić.¹⁴

Provincijal i tajnik biskupa fra Paškala Buconjića, fra Dujo Ostojić, u svom je dnevniku potanko zapisao vrijedne podatke koji su pratili osnutak *Hrvatskoga potpornoga društva*. Kako bi se omela hrvatska rodoljubna ideja, Vlada pokreće akciju želeći osnovati *Gospojinsko društvo*. Dana 2. prosinca 1901., zapisao je fra Dujo, kod biskupa je bila žena baruna Pitnera, okružnoga predstojnika, zatim žena gimnazijskog direktora Karla Kudliča, da okupe članove za potporu siromašnih grada Mostara. Društvo će se zvati *Gospojinsko društvo*. Član plaća godišnje četiri krune. Fra Dujo komentira kako bi bilo bolje da se ustanovilo katoličko društvo nego ovako bez određenog naziva.¹⁵ Pet dana kasnije fra Dujo je zapisao: »Ovih prošastih dana potakao je fra Ambro Miletić da se osnuje hrvatsko katoličko društvo za podpomaganje siromašne katolike u cijeloj našoj Hercegovini: onda su neki tom prigodom potakli, da se osnuje društvo, koje će podpomagati siromašne učenike, osobito one, koji uče na sveučilištu u Zagrebu. To bi se društvo imalo proširiti po cijeloj Bosni i Hercegovini.«¹⁶ Kad je za to saznao »naš vezir, okružni predstojnik baron Pitnera – možda migom ostalih turskih ulizica – potaknu oni tako zvano gospojinsko društvo u Mostaru za podupiranje u obće sirotinje, ko bajagi da će u to društvo stupiti turci (muslimani), rišćani i katolici. Tada se prihvatise velike agitacije, osobito žena barona Pitnera kao tobožnja pokroviteljica, onda dat bezbeli nalog, da se i druge uplivne žene zauzmu za tu svrhu, kao Rojal, upraviteljica više djevojačke škole, zatim žena direktora gimnazije Karla Kudliča, žena Draga Ko'lera, gradskog inženjera, onda žena Ivke Bašadura. Svi ti rade svim silama, da ubiju ta dva nauma što su ih katolici potakli. To više, što svi ti jesu crno katolici, pa bi htjeli, da odmah u zametku uguše taj naš pokret. Da je sreće, oni bi nastojali poput drugih katolika po svietu, da se osnuje katoličko društvo, ali oni naši rade nami na zator«.¹⁷ Tom prigodom, »u svojoj velikoj čovjekoljubnosti, sudac napiše jedan članak, u kome spominje tri velika reformatora: Mojsija, Isusa i Muhameda. Liepo! Kršćanstvo se bori tisuću godina protiv tomu turskom fanatizmu i divljaštvu, a ovaj katolik sudac zove Muhameda velikim reformatorom! Taj sudac nije nitko drugi nego Pajitoni,

¹³ I Fra Dujo naglašava da je Vlada »hrišćanim i turcim svima dala dobar stipendij. Eto pravde i pravičnosti, koju dieli vlada nama... Nek se Hrvati katolici progone to je deviza sadašnje naše bezbožne vlade. Jadna joj uprava! Što rišćani i turci po novinam lažu, to im ona patrociniira, a da mogu, i jedni i drugi dušu bi joj izvadili i srce iskopali. Ta to se vidi po ugovoru što su ga oni učinili u Novom sadu proti upravi u Bosni i Hercegovini.« FAM, *Dnevnik fra Duje Ostojića*, str. 284, citiran u *Povijesti*, sv. 3., str. 555.

¹⁴ FAM, *Dnevnik fra Duje Ostojića*, str. 304, citiran u *Povijesti*, sv. 3., str. 555.

¹⁵ FAM, *Dnevnik fra Duje Ostojića*, citiran u *Povijesti*, sv. 3., str. 548.

¹⁶ FAM, *Dnevnik fra Duje Ostojića*, citiran u *Povijesti*, sv. 3., str. 548.

¹⁷ FAM, *Dnevnik fra Duje Ostojića*, citiran u *Povijesti*, sv. 3., str. 548.

koji u svojoj prevelikoj ljubavi za čifute – koji su svagdje framazuni – i za Turke, koji i jesu protiv krstu uobće i svagdje, pa ga još mieša sa svojim Spasiteljem!»¹⁸

Tako Vladina milostiva ruka, koja reklo bi se da gladi Hrvate, ali čim hoće što god za sebe učiniti, »odmah znade naći načina, da uduši u nami katolicima svaku klicu za bolju budućnost i naš napredak«.¹⁹

1. 2. Prva sjednica

Profesori Franjevačke bogoslovije na čelu s fra Radoslavom Glavašem zapazili su navedenu Vladinu politiku i zaključili da sami moraju tražiti materijalnu pomoć svršenim maturantima i budućim studentima kako bi stvorili hrvatsku inteligenciju. Oformili su posebni *odbor ad hoc* i tiskanom zamolbom zamolili pučanstvo u Bosni i Hercegovini da odboru priopće svoje mišljenje. Dobili su mnogo izjava i pisama da svi pristaju uz rad *odbora ad hoc*.²⁰ Od ideje, uvjetovane Vladinom protuhrvatskom politikom, prešlo se na konkretna rješenja. Hercegovački franjevci, pod predsjedanjem provincijala fra Augustina Zupca i u nazočnosti nekolicine mostarskih rodoljuba, okupili su se 7. siječnja 1902. u provincijalatu franjevačkog samostana u Mostaru i donijeli odluku o osnutku Društva. Evo kako je to suvremenik zapisao: »Sinovi hrvatskog naroda osjetili su potrebu da se nađu kakva sredstva kojima bi se omogućio sigurniji napredak naše učeće mladosti po školama. Franjevcima su se pridružili rijetki rodoljubi. Njihovi predstavnici sastadoše se u siječnju (7.) 1902.« Najsigurnije mjesto njihova sastanka bio je franjevački samostan, a najpouzdanije osobe biskup fra Paškal Buconjić i provincijal fra Augustin Zubac. »U samostanu naših franjevaca u Mostaru okupili su se na dogovor, kako bi se moglo pomoći našim đacima. Sastanku je pretsjedao provincijal fra Augustin Zubac, te iza duga i ozbiljna raspravljanja zaključio sastaviti društvo za siromašne đake.« Dana 16. siječnja 1902. biskupov tajnik fra Dujo Ostojić je zapisao: »Danas su bili ovdje kod biskupa fra Ilario (Radoslav) Glavaš i (Stojan) Radulović, koji hoće uz pomoć biskupa i provincijala da osnuju Hrvatsko podporno društvo za potrebne đake srednjih i visokih škola iz Bosne i Hercegovine. Vlada im je to odbila preko gradske oblasti po nalogu samog okružnog barona Petnera. Nu odbor se je tomu usprotivio te im zaprijetio, da će stvar čerati do same vlade u Sarajevu, onda do samoga cara u Beču. Još im je natuknuo, da će izdati brošuru ili predstavku caru i ministru, u kojoj će iznijeti sva gravamina (=optužbe), koja je vlada učinila katolicima kroz dvadeset i dvije godine. Zatim da će svi katolici stupiti u opoziciju

¹⁸ »Jadna mu pamet i crno mu duši, ko što i jest!«, zaključio je fra Dujo (*isto*, str. 549).

¹⁹ »To su ništarije, imenom katolici, djelom pravi pravcati muhamedanci, turci i najposlie ništa i opet ništa.« Fra Dujo naslućuje da bi to mogla biti »jabuka od okružnika za Novu godinu«. Uz to, fra Duji se 12. prosinca iste (1901.) godine pojadao fra Radoslav Glavaš da mu je cenzura zaplijenila najnoviji broj *Kršćanske obitelji* zbog stihova: »*Od Triglava do balkanskih gora/ Mila zemlja puna srebra, zlata/ Otačbina je ponosnih Hrvata*« (*isto*, str. 549). To je po svojoj prilici bio atak na ideju o osnutku dobrotvornog društva. Zatim je fra Radoslav nadodao kako je spomenuta direktorica na Višoj djevojačkoj školi poimence Radmila Rojal, zabranila da se *Kršćanska obitelj* čita u školi i da se prima u zavod. Razlog su njih dvojica pronašli samo u sadržaju lista jer je katolički i hrvatski. A moguće da se radilo kako bi se našlo i fratrima, jer oni izdaju spomenuti list. FAM, *Dnevnik fra Duje Ostojića*, citiran u *Povijesti*, sv. 3., str. 548.

²⁰ Usp. Ivan A. MILIĆEVIĆ, *Kako je došlo do osnivanja Hrvatskog potpornog društva u Mostaru*, str. 68.

protiv vladi.«²¹ Čini se da je navedena prijetnja iznudila pozitivno rješenje. Međutim, pojedini hrvatski intelektualci iz Sarajeva poslali su savjet biskupu fra Paškalu Buconjiću i rektoru Franjevačke bogoslovije fra Radoslavu Glavašu. Naime, dr. Nikola Mandić i dr. Tugomir Alaupović pisali su u Mostar »da o tome sada šutimo mi u Mostaru, će bajagi biti bolje tamo u Sarajevu poslije.«²² Vjerojatno na nagovor spomenutih, iz Sarajeva je hrvatskim rodoljubima u Mostar upućeno i drugo pismo. To pismo su potpisali Petar Zelenika (Mostarac), Udović i družina Pordušić. U Mostaru su prepoznali da je to Vladino maslo »jer što oni pišu, to je isto nami govorio gradski predstojnik Franjo Brodnik, koga rišćani zovu Juretom Zagorcem.«²³

Da se riješe odugovlačenja i bacanja luga u oči, biskup fra Paškal Buconjić je 16. siječnja 1902. napisao službeno pismo okružnoj oblasti u Mostar tužeći se na nepravdu »da rišćanskih stipendista ima u mostarskoj gimnaziji 33 s 12.000 kruna, dok katolika ima samo 13 s 2.200 kruna, a od tih je 5 činovničkih sinova! Dakle samo 8 đaka katolika hercegovačkih, premda je mnogo više katolika u Hercegovini nego rišćana, a (imaju) samo 4 viećnika.«²⁴ Nadalje, isti biskup tuži se na nepravdu prema katolicima koja se čini u upravi. Naime, »u gradskom vieću je samo 3.800 rišćana, a imaju 6 viećnika, dok katolika ima 3.400, a imaju samo 4 viećnika.«²⁵ Nadalje, prilikom zapošljavanja vrši se nepravda prema katolicima, »svršeni preparandisti ne mogu odmah dobiti učiteljsko mjesto, vlada ih ne će da namjesti, već ih mnogo godina drži, da gladuju, a njihovu plaću ždere. Naprotiv rišćani su odmah namiješteni a nisu još ni svršili preparandiju.«²⁶ Biskup je upozorio i na političku pozadinu pri namještanju rišćanskih učitelja, koji se namještaju »tamo gdje u školi ima više katoličke djece ili barem polovica, kao na primjer u Bijelom Polju, gdje ima dvaput više katolika. Barem onih, koji mogu školu polaziti. Isto tako u Ljubuškom ima jedan rišćanin učitelj, a gotovo nijedno rišćansko dijete u školi. U mostarskoj ženskoj školi ima dvoje rišćanske djece i rišćanska učiteljica i jedna čifutka – Mandolfo kod stotinu katoličke djece. Onda u višoj djevojačkoj školi isto tako nepravedno« se protežiraju pravoslavni učitelji i učiteljice radi širenja pravoslavne kulture i pismenosti na štetu hrvatske.²⁷

Desetak dana kasnije, točnije 25. siječnja 1902. fra Radoslav Glavaš posjetio je biskupa fra Paškala Buconjića i donio mu odgovor na pismo što su uputila viđenija lica iz Sarajeva radi utemeljenja *Hrvatskoga potpornoga društva*. On im je odgovorio »da mi u sporazumu s biskupom ne možemo pristati na njihove zahtjeve, tim više, pošto su oni isključili đake viših škola, što je nama bila upravo glavna zadaća.«²⁸ To stajalište potpisao je cijeli *odbor ad hoc*.

²¹ FAM, *Povijest*, sv. 3., str. 551.

²² FAM, *Povijest*, sv. 3., str. 551.

²³ FAM, *Povijest*, sv. 3., str. 551.

²⁴ FAM, *Povijest*, sv. 3., str. 551.

²⁵ FAM, *Povijest*, sv. 3., str. 551.

²⁶ FAM, *Povijest*, sv. 3., str. 551.

²⁷ FAM, *Povijest*, sv. 3., str. 551.

²⁸ FAM, *Povijest*, sv. 3., str. 552.

1. 3. Pravila Društva

Što se smislilo, to se brzo i učinilo te se sastavila pravila²⁹, koja su uz biskupa fra Paškala Buconjića i provincijala fra Augustina Zubca potpisala još dvanaestorica rodoljuba. Zadužili su nekoliko osoba da sastave *Pravila društva*. To su bili učitelj Ante Jukić i Stojan Radulović. Njihov je tekst pregledao i dotjerao fra Radoslav Glavaš.³⁰ Nakon potvrde javnog mnijenja o planiranom koraku, pravila su poslana Vladi na potvrdu. Pravila su sastavljena i poslana Zemaljskoj vladi u Sarajevo.³¹ Priređivački odbor poslije prvoga sastanka pošalje pravila Zemaljskoj vladi na odobrenje.

Protivljenju nekih Sarajlija pridružio se i biskup fra Paškal Buconjić: »okolnosti i razloge moram uvažiti, pa molim i Vas (vjerojatno dr. Mandića), da ih ozbiljno uzmete u obzir.«³² »Glas o sastavu društva«, stoji u daljnjem tekstu, »proširio se brzo širom naše domovine, te je osnivajući odbor dobio iz svih većih mjesta Herceg-Bosne pouzdanice i želje, da se Društvo što prije i kod njih osnuje.« Kako su mjeseci prolazili a potvrda pravila iz Sarajeva nije stizala, u Mostaru su se pobojali da bi Vlada mogla preko uprave u Sarajevu, gdje ima i ovisnih ljudi, nekako djelovati na rad društva. Zbog zatezanja s odobrenjem pravila, došlo je do jačeg istupa *odbora ad hoc* u Mostaru protiv Vlade, jer je odbor bio stavljen u kušnju, čekajući uzalud pravila.³³ Na češće požurivanje rodoljuba predložena su pravila odobrena na dan sv. Ćirila i Metoda, 5. srpnja 1902.³⁴ Odobrenje pravila zbog onodobnih prilika uslijedilo je iznenada. Prema *Pravilima* Društvo je dobilo ime: »*HRVATSKO POTPORNO DRUŠTVO ZA POTREBNE ĐAKE SREDNJIH I VISOKIH ŠKOLA IZ BOSNE I HERCEGOVINE SA SJEDIŠTEM U MOSTARU*.«³⁵

Istodobno fra Radoslav Glavaš traži materijalnu pomoć kod dobročinitelja i radi na osnivanju *Hrvatskoga potpornoga društva* za pomoć siromašnim đacima srednjih i visokih škola. U odzivu prijatelja čuo se i prijedlog da se u svakom većem mjestu osnuje filijala tog društva. Tako bi se »našao na okupu cijeli narod, i to: bogatiji kao dioničari, srednji kao članovi, a sjeromašni putem sakupljanja milostinje u nedilju i svetkovine (u crkvi)«. Na taj način bi ovo Društvo postalo »prava blagodanost za naš narod.«³⁶ Tako se započelo preko *Osvita* i nastavilo preko *Kršćanske obitelji* pripremati širu javnost za podržanje i dugovječnost planiranog Društva »na veću uhar naše vrijedne mladeži«. Zamisao fra Rado-

²⁹ Sastavljanje pravila za Potporno društvo bilo je povjereno Anti Jukiću i Stjepanu Raduloviću. Njihov je elaborat pregledao fra Radoslav Glavaš.

³⁰ Usp. Ivan A. MILIČEVIĆ, *Kako je došlo do osnivanja Hrvatskog potpornog društva u Mostaru*, 68.

³¹ Kad je učinjen i taj korak, u Sarajevu su se probudili i zatražili »da se odustane od osnivanja društva u Mostaru. Vidjeli su tek sada, da Mostarci misle i ozbiljno da izvedu davnašnju svoju zamisao, za koju nije bilo više vremena, da se s njom oteže. Uslijed toga dođe do nerazumljivog unutrašnjeg spora, kada se je nakon godina i godina imala oživotvoriti najplemenitija stvar«. (Usp. Ivan A. MILIČEVIĆ, *Kako je došlo do osnivanja Hrvatskog potpornog društva...*, str. 68).

³² Usp. Ivan A. MILIČEVIĆ, *Kako je došlo do osnivanja Hrvatskog potpornog društva...*, 68-69.

³³ Poruka odbora Vladi povjerena je bila Osmanu Hadžiću. Usp. Ivan A. MILIČEVIĆ, *Kako je došlo do osnivanja Hrvatskog potpornog društva...*, str. 69.

³⁴ Leo PETROVIĆ, »Prije trideset godina«, *Napredak...*, str. 161-165.

³⁵ Usp. ARHIV NAPRETKA, *Spisi Napretka*, sv. 1. *Osvit* počinje biti i glasilo Društva od samog početka.

³⁶ FAM, *Ostaviština fra Radoslava Glavaša*, sv. 3., f. 51-52v.

slava Glavaša za osnivanje navedenog društva, bez ikakve sumnje, svjedoči o Glavaševu neiscrpnom duhu inicijative, te iskrenom i praktičnom rodoljublju. Bio je čovjek koji je težio velikim djelima i pothvatima, a osobito je bio tankočutan spram nepravdama i slobodi, odlikujući se pravdoljubivošću, što mu je zasigurno priskrbilo mnoge prijatelje, ali i neprijatelje. Bio je čovjek privlačne vanjštine, uglađena govora, a stekao je zavidnu filozofsku i teološku te književnu i povijesnu naobrazbu, kao humanist bio je čovjek velikog znanja i umijeća. Fra Radoslav Glavaš bio je ne rubni promatrač, nego pokretač i graditelj povijesti. Činio je čudesa hrabrosti zauzimajući se slovom i tvorom za odgoj hrvatske inteligencije.³⁷

1. 4. Izborna skupština

Čim su stigla odobrena pravila, odmah se počelo pripremati za prvu, konstituirajuću skupštinu, koja je zakazana za 14. rujna 1902. Dana 14. rujna 1902. održana je konstituirajuća skupština na kojoj je izabran upravni odbor. Neopisivo je bilo veselje, jednodušan odaziv na ovu skupštinu na koju su svi listom došli. U smislu društvenih pravila § 10. *per acclamationem* bijahu izabrani: za predsjednika fra Radoslav Glavaš, prof. bogoslovije. Tajnim glasanjem za potpredsjednika je izabran Martin Čule, trgovac; za I. tajnika prof. Bartol Inhof; za II. tajnika učitelj Ante Jukić, za I. blagajnika prof. Leo Jamnicki, za II. blagajnika trgovac Blaž Merdžo, za odbornike građani: Ilija Ivanković, Petar Smoljan, Toma Kovač, Mato Smoljan te prof. Kosta Urumović i sud. prislušnik Janko Ašperger; za revizore: ing. Drag. Kohler i trgovac Nikola Smoljan.³⁸ U početku su se članovi, prema visini novčanog doprinosa, razvrstavali u dobrotvore, utemeljitelje i podupirajuće (redovite) članove. Kasnije se pojavljuju počasni članovi, zakladnici i veliki dobrotvori. Na istoj skupštini jednoglasno je biran za pokrovitelja *Hrvatskoga potpornoga društva* biskup fra Paškal Buconjić. Broj utemeljitelja se polagano povećavao. Tako se 1910. ili 1911. već spominju: Angja Fišić, Marijan Galić, fra Radoslav Glavaš, Ante Kvesić, Blaž Merdžo, Josip Mijatov Merdžo, Adam Mikačić, Fila Šandrk, Samostan franjevac u Mostaru, Ivan Slišković i Stjepan Sukić.

Prva odborska sjednica održana je 21. rujna 1902. u jednoj sobi biskupskog konzistorija, koju je biskup Buconjić besplatno ustupio u staroj biskupiji (Vukodolu). Na sjednicu su došli svi odbornici potpuno spremni. Na njoj su stavljeni prijedlozi i stvarani zaključci programatičkog sadržaja. Zaključeno je da se tiskaju društvena pravila u 500 primjeraka; 500 komada poziva rodoljubima po Bosni i Hercegovini, da se prime povjereništva i da osnivaju podružnice; 200 komada poziva odličnim rodoljubima, da se upišu kao dobrotvori ili utemeljitelji; 100 komada poziva pjevačkim društvima i čitaonicama, da se upišu kao utemeljitelji i da prirede po jednu zabavu u korist društva. Na istoj sjednici svaki odbornik prima na se dužnost za koju će se skrbiti tako da svaki mora na sjednicama odgovarati za dio posla kojega se je primio. Među odbornicima je vladalo posvemašnje povjerenje, ljubav i suglasnost u svim pitanjima, koja zasijecaju u interese Društva.

³⁷ ARHIV HKD NAPREDAK, *Napredak*, sv. 1. i 2.

³⁸ Usp. Antun ODIĆ, »Kratka povijest Napretka«, *Napredak, glasilo hrvatskog kulturnog društva 'Napredak' u Sarajevu*, 2/1927., br. 3., str. 36.

Odbor se često sastaje i smišlja načine kako bi povećao prihode. Na početku pomišlja na izdavanje šibica, cigar-papira i na proizvodnju sapuna pod društvenim imenom. Od izdavanja šibica odustaje na molbu Ćirilo-Methodskog društva, premda su već bili u korespondenciji s domaćim tvrtkama.

Odbor se obraćao pojedincima da se zauzmu i da osnivaju podorganizacije, ali je to slabo uspijevalo. Pomišljali su na slanje pouzdanih ljudi u pojedine krajeve, napose u Dalmaciju i Hrvatsku. Za Hrvatsku i Slavoniju odbor opunomoćuje Mehmeda Džal. Kurta, pravnika u Zagrebu, da prikuplja utemeljitelje i dobrotvore i da imenuje povjerenike. U samom Zagrebu upisano je 34 utemeljitelja i 186 članova. Lijep je odaziv bio i u svim ostalim mjestima Hrvatske i Slavonije, dok se Dalmacija vrlo slabo odazvala, osim nekoliko istaknutijih ličnosti. Odbor je s povjerenikom g. Kurtom, koji je požrtvovno svoj posao vršio, skrupulozno obračune svidao.³⁹

Otađbenici su srdačno pozdravili osnutak *Hrvatskoga potpornoga društva u Mostaru*. Društvo je svoj rad počelo 1. listopada 1902. Dana 2. listopada iste 1902. godine fra Dujo Ostojić potvrdio je postojanje *Hrvatskoga potpornoga društva u Mostaru* i naglasio da su to Društvo utemeljili hercegovački fratri svojim priložima. Među utemeljiteljima se nalaze: biskup fra Paškal Buconjić s prilogom od 100 kruna, Franjevački samostan u Mostaru sa 100 kruna, *Kršćanska obitelj* sa 100 kruna, fra Dujo Ostojić sa 100 kruna, fra Pio Knezović sa 100 kruna. Tako je pet fratara utemeljitelja dalo ukupno 500 kruna.⁴⁰ *Hrvatsko potporno društvo* raširilo se u sve slojeve i u sve zemlje hrvatske, te je svećenstvo i učiteljstvo pozvano, da u svojim mjestima porade za raširenje Društva. Ideja mostarskog društva brzo se širila podružnicama i povjereništvima po Bosni i Hercegovini pa i po Hrvatskoj (u Zagrebu, Zemunu, Senju). Kao prva potvrđena je 3. svibnja 1903. podružnica u Tuzli, a istom 9. listopada 1904. podružnica u Sarajevu.⁴¹ Za osnutak podružnice *Hrvatskog potpornoga društva u Mostaru*, u Sarajevu posebno su zaslužni Ante Palandžić i Jozo Udovičić. Oni su bili među prvima koji su i otprije uveli u Sarajevu spomenutu podružnicu.⁴²

Glavna briga odbora bila je kako namaknuti prihode nužne za rad Društva. Obratili su se hrvatskom pučanstvu koje se, iako je živjelo u krajnjoj bijedi, izvrsno odazivalo u svojim mogućnostima.⁴³ Na koncu prve godine djelovanja Društvo je imalo: 1 dobrotvora (biskup Josip Juraj Strossmayer), 174 utemeljitelja i 564 redovna člana sa znatnim prihodima. Krajem 1903. Društvo je imalo više od 600 članova, a prihodi i glavnice stalno su rasli. Već u drugoj godini priređuje Društvo svoju prvu društvenu zabavu (8. studenoga 1903.), izdaje svoj kalendar *Hrvoje* i zaključuje godinu s ukupnim prihodom od 16.062.46 K i gotovinom od 14.204,32 K, od čega ostaje za temeljnu glavnice 12.062.52 K, a kad se u trećoj godini prihodi digoše do 18.953.14 K, i glavnica do 13.146,16 K, 9. rujna 1904. zaključi Društvo graditi svoju kuću i kupi potrebno zemljište za 3.600 K. U isto vrijeme

³⁹ Leo PETROVIĆ, »Prije trideset godina«, *Napredak...*, str. 161-165.

⁴⁰ FAM, *Dnevnik fra Duje Ostojića*, sv. 1., str. 319-323, 335-336, 338. i sv. 2., str. 7. Citirano prema *Povijest*, sv. 3., str. 552.

⁴¹ Fra Bazilije Pandžić navodi da je u Sarajevu osnovana podružnica *Hrvatskog potpornog društva iz Mostara* 9. listopada 1903. Usp. *Hercegovački franjevci. Sedam stoljeća s narodom*, Mostar, 2001., str. 164.

⁴² Usp. Ivan A. MILIČEVIĆ, *Kako je došlo do osnivanja Hrvatskog potpornog društva...*, str. 69.

⁴³ O tome svjedoče podaci objavljeni u mostarskom *Osvitu* od 1901. pa dalje.

zaključeno je da će se izdavati društvene šibice i polovica čistoga dobitka od toga davati družbi Ćirila i Metoda.⁴⁴

Prva godina bila je najaktivnija a i najplodonosnija. Uprava Društva nije popuštala u svome prvom žaru, nego su se počele javljati teškoće sa strane. Riječi Ante Jukića na II. društvenoj skupštini imaju vrijednosti i danas: »Mnogi naši ljudi nijesu zapravo ni shvatili cilja ovoga društva, te se je trebalo boriti sa mnogim predrasudama, dok si je društvo bar donekle prokrcilo put u sve slojeve našega naroda. Mnogi su shvatili cilj društva jednostrano i sebično, te su stupili u društvo jedino radi toga, da sebi – odnosno svojoj djeci – odatle koristi crpu, a nijesu imali na umu višeg cilja..., da radi narodne stvari treba svoju korist podvrgnuti općoj i da je društvu cilj potpomoći one mladiće, koji imaju mara i volje za nauku a sredstva nemaju«. Predsjednik fra Radoslav Glavaš otvarajući skupštinu aludira na teškoće koje su kočile društveni rad: »U nas vlada velika dezorganizacija, u nas se svakom poslu podmeću klipovi, pa je tako bilo i s našim društvom ... Mi imamo puno deklamatora, ali malo radnika.«⁴⁵

Iz *Hrvatskoga potpornoga društva*, s vremenom, potekla je i ideja o organiziranju dobrotvornih zabava koje će kasnije postati tradicija. Prva takva zabava organizirana je u Mostaru 8. studenoga 1903. Odbor *Hrvatskoga potpornoga društva* nastojao je i na druge načine povećati prihode. Tamo su potekle ideje o proizvodnji žigica, cigaret-papira i sapuna pod društvenim imenom.

Prva podružnica koju je osnovalo Hrvatsko potporno društvo bila je u Donjoj Tuzli koja je potvrđena od Vlade 3. svibnja 1903. godine, a ubrzo i u Sarajevu.⁴⁶

Dobiva se dojam da je pronađen način te je razbudio ono stoljećima zatočeno rodoljublje hrvatskog puka koje je na oltar hrvatske misli prinosilo svoj obol. Prikupljanje prihoda za Društvo kroz desetljeća u raznim prigodama⁴⁷ dokaz je »osobite ljubavi prema svom bližnjem, ljubavi prema svom napaćenom narodu, jednog silnog i zanosnog rodoljublja koje se brinulo svakom zgodom da bi omogućilo školovanje nadarenoj djeci koja oskudijeva materijalnim sredstvima. Jedna tako odškolovana generacija nije zaboravila svoj dug zgodnim zabavama da Hrvat prinese svoj obol, pruži dokaz svoje iskrene ljubavi prema svom puku, prema njegovoj 'učenoj mladeži' koja se po bijelom svijetu pati zbog neimaštine, pa nerijetko i prekida svoje studije samo zato što nema od čega živjeti. Istinska ljubav, ljubav koja nikad ne prestaje, ljubav koja je pokretač događanja, koja je pomak smrti u život, ona ljubav po kojoj će se prepoznavati Kristovi učenici i sljedbenici – ovdje u našim krajevima u ovo vrijeme očitovala se i preko brige za 'potrebne đake srednjih i visokih škola', očitovala se svojim priložima, svojim milodarima u trenucima najveće radosti i veselja, u časovima kad je srce zagrijano pićem, u trenucima izobilja. I to su upravo onakvi darivaoci kakve apostol Pavao preporučuje: 'Jer Bog ljubi vesela darivaoca'. Neka ne bude ni

⁴⁴ Franjo MARIĆ, *Pregled Napretkovih hrvatskih narodnih kalendara 1907.-2002.*, Zagreb-Sarajevo, 2002., str. XIII.

⁴⁵ Usp. Leo PETROVIĆ, »Prije trideset godina«, *Napredak...*, str. 161-165.

⁴⁶ Hrvoje ŠAPINA, *Stoljetnica Napretka*, Sarajevo, 2002., str. 12-13.

⁴⁷ O tome je dr. Pavo Knezović napisao posebnu studiju: »Veseli darivaoci Napretkovi«, *Hrvatski narodni kalendar za 1992.*, Izd. Napredak, Sarajevo, 1991., str. 352-364.

jednog imendana, ni jednog vjenčanja, ni jednog krštenja, u našim kućama i obiteljima da se u tim radosnim časovima ne sjetimo i NAPRETKA.«⁴⁸

Teškoća je bilo i kod same uprave. U susretu s prvim nepravilnostima ne pokaza se dovoljno upravne spretnosti. Društveni je rad, barem u provinciji, zapinjao, najviše zbog toga što je središnja uprava imala svoje sjedište u Mostaru. Mnoge podružnice i povjereništva zatajiše s radom, nisu slale članarinu i tražile prijenos centralne uprave u Sarajevo. Sve to dalo je povoda da se fra R. Glavaš ne htjede primiti ponovnoga predsjedništva, da Ante Jukić, B. Inhof i V. Pogačnik daju svoje ostavke.

Tako se fra Radoslav Glavaš, koji je postavio *Hrvatsko potporno društvo* u Mostaru na sigurne noge, protivio sjedinjenju sa Sarajevom i 18. studenoga 1903. predao upravu Društva fra Špiri Šimiću. Fra Špiro je vodio Društvo godinu dana. Skupština je izabrala za predsjednika fra Špiru Šimića, koji ostaje samo jednu godinu. Treći predsjednik fra Nikola Šimović ostaje u istom svojstvu do konačne fuzije *Hrvatskoga potpornoga društva* i *Napretka*, ali glavne poslove vodi marni, nesebični i ustrajni prof. Jamnicki. On je bio duša Društva i davao sve inicijative. Zbog njegovih zasluga za Društvo na skupštini 1925. biran je začasnim članom *Napretka*.⁴⁹

2. Utemeljenje Društva u Sarajevu

Čuvši za uspjeh hrvatskih rodoljuba u Mostaru u studenom 1902. godine, grupa hrvatskih intelektualaca, na poticaj dr. Tugomira Alaupovića, odlučila je utemeljiti slično potporno društvo sa sjedištem u Sarajevu. Društvo su prozvali *Hrvatsko društvo za namještanje djece u zanate i trgovinu*. Dana 9. studenoga napisana su i pravila. Sastavio ih je dr. Tugomir Alaupović uz pomoć Đure Vrinjanina i Dušana Plavšića. Privremeni odbor Društva izabran je 11. studenoga 1902. Prihvatio je pravila, a već »sutradan su predana pravila vladinom povjereniku na odobrenje«. Sarajevskom Društvu vlada je odugovlačila potvrditi pravila. Na odobrenje se čekalo gotovo dvije godine.

Vlada je tek 6. rujna 1904. uručila pravila Ivanu Raguzu, privremenom predsjedniku *Napretka*, s tim da ih primi glavna skupština i ponovno se podnesu na potvrdu. Osnivačka skupština *Napretka* održana je 10. rujna 1904. u prostorijama *Trebevića*. Pravila su jednoglasno prihvaćena i izabran je prvi odbor: predsjednik dr. Tugomir Alaupović, profesor; dopredsjednik i tajnik Marko Kuzmanović, činovnik; odbornici: Ivo Barešić, Jozo Udovičić, Anto Palandžić, Ivan Spahić, Marko Debić, obrtnici, i Đuro Vrinjanin, činovnik.⁵⁰ Zanimljivo je da već »30. listopada 1904. iznajmljuje Napredak sobu kod g. Josipa Udovičića za 8 kruna mjesečno i nabavlja potrebni namještaj u zajednici sa sarajevskom podružnicom Hrvatskog potpornog društva iz Mostara«. ⁵¹ Glavna je briga i jednog i drugog odbora bila kako namaknuti prihode nužne za rad Društva.

⁴⁸ Usp. Pavo KNEZOVIC, »Veseli darivaoci Napretkovi«, *Hrvatski narodni kalendar za 1992.*, str. 352-364.

⁴⁹ Usp. Leo PETROVIĆ, »Prije trideset godina«, *Napredak...*, str. 161-165.

⁵⁰ Usp. Antun ODIĆ, *Kratka povijest...*, str. 36.

⁵¹ Usp. Antun ODIĆ, *Kratka povijest...*, str. 42.

3. Ujedinjenje društava

»Sve su okolnosti« – piše fra Leo Petrović – »vodile koncentraciji narodnih sila u Bosni i Hercegovini. U narodnom pokretu Sarajevo je bilo posve mrtvo sve do početka ovoga stoljeća. Tamo su se međutim naseljavali naši ljudi, naši profesori i činovnici, koji su počeli raditi na narodnom poslu. Sarajevo, glavno mjesto Bosne i Hercegovine, postalo je ne samo političko nego i kulturno središte bosansko-hercegovačkih Hrvata. Narodna je potreba tražila da se i središnja uprava 'Hrvatskog potpornog društva' preseli u Sarajevo. To su znali odmah na početku rodoljubi u Mostaru. Na drugoj društvenoj skupštini, 18. list. 1903. odbor izjavljuje, da 'je spravan u suglasju skupštine središte društva prenijeti u Sarajevo, ali je tada pozvano Sarajevo, da prije sastavi sebi podružnicu, pa da se tako u tom smislu sa središnjim odborom u Mostaru može u zdogovor stupiti'.

Na IV. glavnu godišnju skupštinu, držanu dne 15. siječnja 1905., Sarajevo izašilje prof. Antuna Tandarića i vlč. Antu Alaupovića. Oni su donijeli punomoći od 380 članova iz Travnika, Livna, Tuzle i Sarajeva, u namjeri da ishode zaključak, da se prenese sjedište društva u Sarajevo. Ovaj naum nije pošao za rukom jer nije imao oslona na pravilima. 'Napredak', osnovan u rujnu 1904., imao je zadaću pomagati samo naučnike, mijenja svoja pravila i nadodaje da će u buduće pomagati i učenike. Radi toga, na društvenoj skupštini Potpornog društva od 8. list. 1905. preko Đure Džamonje stavlja prijedlog, da i Potporno društvo preuzme dužnost pomaganja i šegrtu. Ovaj 'Novi Napredak' postaje u Mostaru simpatičniji, nu do fuzije još ne dolazi. Prijenosu sjedišta društva u Sarajevo neki se svom energijom protive (fra Radoslav Glavaš i Petar Nikole Ančić), većina, pod utjecajem prof. Jamnickoga, pomalo popuštaju. Svi ipak stoje na stanovištu, da sav društveni imetak ostane u Mostaru. Tim više to traže, budući da su bosanske podružnice 'Hrvatskog potpornog društva' još prije predale 'Napretku' lijepu svotu novaca.⁵²

Misao fuzije dolazi u završnu fazu. Sada se traži pogodna baza na kojoj se ima provesti fuzija. Sarajevo predlaže: 1. da se u Mostaru osnuje 'Glavna podružnica Napretka za Hercegovinu'; 2. da ova podružnica zadrži sav imetak 'Hrv. potp. društva', kojeg je ovo do časa sjedinjenja posjedovalo. Na toj podlozi, pod sigurnim izgledima u uspjeh fuzije, sazvana je zadnja izvanredna skupština 'Hrvatskog potpornog društva' za 6. siječnja 1907., na kojoj je većinom glasova zaključeno: 1. da se raspušta *Hrvatsko potporno društvo* i 2. da se osnuje *Dobrotvorna zaklada bivšeg Hrvatskog potpornog društva*, koja će potpomagati vrijedne a siromašne hrvatske đake.« *Hrvatsko potporno društvo* postojalo je do 20. svibnja 1907., a Napretkova podružnica u Mostaru držala je prvu konstituirajuću skupštinu dne 20. siječnja 1907., na kojoj je izabran sljedeći odbor: predsjednik prof. Viktor Pogačnik, potpredsjednik trgovac Adam Mikačić, tajnik prof. Ante Kobačić, knjigovođa tehn. of. Marko Knežić, rizničar trgovac Ivan J. Smoljan, odbornik obrtnik Petar Soldo; zamjenici: trgovac Mijat Merdžo i obrtnik Pavo Pavković; revizor prof. Leo Jamnicki.⁵³ Godine 1907. došlo je do stvarnog ujedinjenja društava u Mostaru i Sarajevu. Naime, u nedjelju 6. siječnja 1907. građanstvo Mostara, Hrvati iz svih stališa, već do devet i četvrt izjutra dupkom napuni krasnu novouređenu hrvatsku čitaonicu *Hrvoja*. Došli su uzveličati

⁵² *Napredak, kalendar za 1927. godinu*, str. 44.

⁵³ *Osvit*, Mostar, 22. I. 1907.

čin sporazuma o sjedinjenju bratskih potpornih društava: *Hrvatskoga potpornoga društva za potrebne đake srednjih i visokih škola iz Bosne i Hercegovine sa sjedištem u Mostaru i Hrvatskog društva za namještanje djece u zanate i trgovine – Napredak iz Sarajeva*.⁵⁴ Tako, ističe Ivan Milićević, od znamenitih zametaka *Hrvatskog potpornog društva u Mostaru* i od kasnije zasnovanog *Napretka*, koja su se stopila u jedno, imamo danas *Hrvatsko kulturno-prosvjetno društvo Napredak*, koje vrši svoju tešku zadaću onako kako to iziskuju svakodnevno veći zahtjevi, koji se na nje stavljaju.⁵⁵ Tako, to je udruženje, preimenovano u *Hrvatsko kulturno društvo Napredak*, proširilo svoju djelatnost na srednjoškolce i studente.

Siječanjским sporazumom 1907. krenulo se punim jedrima i uspjesi su postajali iz dana u dan sve znatniji, sve širi, sve mnogovrsniji, sve učinkovitiji u svojoj humanitarnoj, gospodarskoj i kulturno-prosvjetnoj djelatnosti. Na temelju onodobnog tiska i sačuvanih arhivskih dokumenata stječe se dojam da je *Napredak* pronašao način te je razbudio ono stoljećima zatočeno rodoljublje hrvatskog puka koje je na oltar hrvatske misli prinosilo svoj obol. Svaki dar ili milodar pružila je ljubav razboritog, rodoljubnog i radosnog srca. Iako izvješća donose da se sakupljalo po gotovo svim mjestima diljem Herceg-Bosne, iz sačuvanih podataka se vidi da je ovaj običaj bio kudikamo izrazitiji u Hercegovini nego u Bosni. Izvan BiH imamo samo nekoliko obavijesti (Gospić, Slunj, Slano).⁵⁶ Sve te akcije dokaz su jedne osobite ljubavi prema svom bližnjem, ljubavi prema svom napaćenom narodu, jednog silnog i zanosnog rodoljublja koje se brinulo svakom zgodom da bi omogućilo školovanje nadarenoj djeci koja oskudijevaju materijalnim sredstvima. Jedna tako odškološana generacija nije zaboravila svoj dug i iz njezinih redova, ponajprije, dolazi kasnije poticaj na svim zgodnim zabavama da Hrvat prinese svoj obol, pruži dokaz svoje iskrene ljubavi prema svom puku, prema njegovoj »učeojoj« mladeži koja se po bijelom svijetu pati zbog neimaštine, pa nerijetko i prekida svoje studije samo zato što nema od čega živjeti. Zbog toga ću ponoviti apel koji se pojavljivao često na stranicama i glasila i kalendara HKD Napredak: NEKA NE BUDE NI JEDNOG IMENDANA, NI JEDNOG VJENČANJA, NI JEDNOG KRŠTENJA u našim kućama i obiteljima da se u tim radosnim časovima ne sjetimo NAPRETKA.⁵⁷ Udruga se 29. lipnja 1922. prozvala Hrvatskim kulturnim društvom Napredak s temeljnim programom »kulturnog jačanja hrvatskog naroda«.

4. Napretkov dom odnosno konvikt »Kralj Petar Svačić«

Kada su rodoljubi u Mostaru 14. rujna 1902. osnovali *Hrvatsko potporno društvo za siromašne đake i naučnike*, odmah su smišljali način kako će sigurnije postići naumljenu svrhu. Prema zaključku sjednice od 9. siječnja 1903., koji je i izvanredna skupština od 11.

⁵⁴ Usp. *Osvit*, X/1907., br. 3. (Mostar, 8. siječnja 1907.), str. 2. Osvit počinje biti i glasilo Društva.

⁵⁵ Usp. Ivan A. MILIĆEVIĆ, *Kako je došlo do osnivanja Hrvatskog potpornog društva...*, str. 69.

⁵⁶ Primjerice u *Osvitu* iz 1905. i 1906. susreće se po desetak prigoda i darovatelja za Društvo. U *Kršćanskoj obitelji*, koju je pokrenuo zbor profesora Franjevačke bogoslovije u Mostaru na čelu s fra Radoslavom Glavašem, objavljeno je od 1900. do 1944. pedesetak prigoda i imena dobročinitelja.

⁵⁷ Usp. Pavo KNEZović, *Veseli darivaoci*, str. 360-364.

istog mjeseca usvojila, samo se je 1/3 čistih prihoda imala utrošiti, a 2/3 prihoda moralo se stavljati u fond Društva ili kupiti kuću za eventualno teže prilike. Kako je u ono doba bankovni kamatnjak bio dosta nizak (4%), na skupštini od 9. listopada 1904. zaključuje se da se treba praviti kuća, te se novomu odboru daje u dužnost da u sljedećoj društvenoj godini tu namisao ostvari. Već 4. lipnja 1905. zaključuje se kupnja zemljišta u Liski ulici, za koje se dalo 3.600 K prema izvještaju na skupštini od 8. listopada iste godine. Na toj je skupštini definitivno zaključeno da se na kupljenom zemljištu gradi kuća. Vođenje gradnje povjerava se graditelju g. Stjepanu Škrobiću, koji je i nacrt napravio, a dodjeljuju mu se kao građevni odbor, uz onodobnog predsjednika fra Nikolu Šimovića, gg. ing. Drag. Kohler, ing. Brozović, Petar Nikole Ančić i prof. V. Pogačnik. Stjepan Škrobić je za nacrt i vođenje gradnje tražio honorar 4% od cjelokupne svote izdataka, što je odbor i prihvatio kao najpovoljniju ponudu.

U veljači 1906. rade se sve pripreme za gradnju. Odbor ima pune ruke posla, češće drži sjednice, traži zajam od 14.000 K, piše zamolbe na sve podružnice i uglednije pojedince da priteknu u pomoć. Na sve se strane traže sredstva kako posao ne bi zapeo. Pod kraj ljeta zgrada je izvana bila gotova, ali zidovi nisu bili izrađeni – a i kasa je bila prazna. Uza sve teškoće, prema izvještaju tajnika na skupštini od 2. prosinca 1906., »kuća se je napravila«.

Društvo je utrošilo cijelu svoju gotovinu u iznosu od 22.675,97 K. Budući da je gradnja stajala 46.109 K, Društvo je zapalo u dug od 23.433,03 K, a odbor u veoma neugodan i težak položaj. Odbor se obraćao za pomoć na sve strane, tražio zajam od banaka i od privatnika. Molba je poslana i na *Napredak* u Sarajevo. U pomoć su pritekli najpripravnije prof. V. Kolis i gđa Ecija Jamnický, koji su uz 5% kamata dali zamoljene svote. U godini 1907. *Napredak* se ponudio za otplatu cijeloga duga uz intabulaciju na *Dom* i 6% kamata. Tako se privremeno moglo otpočiniti i postupno otplaćivati dugove *Doma*.

Na sjednici od 27. siječnja 1918. prof. Bratičević je bio sretan da je mogao odbor izvijestiti kako je *Dom* potpuno isplatio dugove i da nema više vjerovnika!

Konvikt je građen 1905., a nadograđen 1926. godine. Početkom školske godine 1927./28. mogle su se koristiti sve prostorije. U konviktu su imali smještaj i prehranu nadareni đaci iz Hercegovine. Broj srednjoškolaca i studenata koji su dobivali stipendije bio je velik.⁵⁸ Od 1920. do 1942. godine u konviktu je bilo smješteno 940 pitomaca. Za njihov duhovni odgoj brinuli su se svećenici, zvani prefekti⁵⁹, a kućanstvo su vodile časne sestre franjevké⁶⁰. Dva hrvatska nobelovca, Ivo Andrić i Vladimir Prelog, te brojni drugi poznati znanstvenici i umjetnici bili su Napretkovi stipendisti. Primjerice, samo to puno govori o dalekovidnosti hercegovačkih franjevnaca i rijetkih hrvatskih rodoljuba o njihovim planovima i ostvarenjima u prvom stoljeću.

⁵⁸ O tome je prikupio dokumentaciju dugogodišnji predsjednik glavne Napretkove podružnice u Mostaru dr. fra Leo Petrović i napisao nekoliko prigodnih studija. O gradnji konvikta usp.: Dr. fra Leo PETROVIĆ, »Napretkov dački konvikt 'Kralj Petar Svačić' u Mostaru«, *Hrvatski kalendar »Napredak« za 1929.*, str. 192-197.

⁵⁹ O Napretkovim prefektima vrijednu studiju je napisao dr. Tomo Vukšić.

⁶⁰ O sestrama franjevka i njihovu djelovanju dokumentaciju je prikupio fra Leo Petrović, NAPRETKOV ARHIV, *Napredak*, sv.1. i 2.

Zaključak

Stogodišnja prošlost *Hrvatskoga kulturnoga društva Napredak (1902.-2002.)*, napose njegovi prvi počeci, moraju zanimati svakoga njegova prijatelja, posebno suradnika.⁶¹ Ne bi ni lijepo bilo kada se ovom prigodom ne bismo sjetili njegovih osnivača, njihovih napora i truda. To kulturno društvo nikada nije bilo politički aktivno, iako je stalno bilo duboko u politici jer je kulturom i prosvjetom narodu otvaralo oči.

Hrvatsko potporno društvo, odnosno Napredak Mostar u 2002. godini slavi 100. obljetnicu svoga osnutka i djelovanja na polju potpore talentiranim osobama, u buđenju nacionalne svijesti te širenju književnosti, prosvjete i kulture. Od davne 1902. do danas *Hrvatsko potporno društvo, odnosno Napredak Mostar* poslao je u hrvatski narod neizbrojiv broj opismenjenih osoba te knjiga kojima je izgrađivana i podržavana nacionalna svijest i izgrađen hrvatski građanski stalež u Herceg-Bosni, nositelj političke misli u 20. stoljeću.

Hrvatsko potporno društvo, odnosno Napredak Mostar, nikada nije u svome radu priznavao niti društvene (klasne) niti obrazovne razlike među Hrvatima, pa tako ni upravne ni političke granice koje su dijelile hrvatski narod, nego je đake, učenike i studente stipendirao i knjige, pomoću svojih povjerenika, slao u svaku hrvatsku kuću. Pismen čovjek i knjiga uvijek je u hrvatskom domu bila najbolji prijatelj i učitelj, a pokazivala je, na najvidljiviji način, i društveni položaj onih koji su knjige posjedovali i voljeli. *Hrvatsko kulturno društvo Napredak Mostar*, pod imenom *Hrvatsko potporno društvo*, osnovano je u zrelo doba hrvatskoga narodnoga preporoda u Herceg-Bosni, kada se osjećala živa potreba za vlastitom inteligencijom i osnivanjem književno-izdavačkog poduzeća koje bi tiskalo knjige i publikacije neophodne za promicanje preporodnih ideja i književnih tekstova namijenjenih čitanju, recitiranju ili pjevanju na sastancima i druženjima. Društvene i političke prilike poticale su takvu potrebu, osobito kad se preporodna ideja snažno proširila i izvan Mostara, i kada su se u većim gradovima osnivale čitaonice kao središta društvenoga, književnoga i političkoga života. Zaključak o osnivanju društva za potrebne đake i učenike srednjih i viših škola u BiH te njegovanje narodnog jezika i književnosti donijeli su hercegovački franjevci u Franjevačkom samostanu u Mostaru 7. siječnja 1902. Na taj način podigli su živi spomenik u srcima brojnih Hrvata u Herceg-Bosni i na širem području. Godine 1939. Društvo je imalo 150 podružnica i 17 povjereništava, a u različitim razdobljima *Napredak* je imao podružnice ili povjereništva u 440 mjesta.

Napredak je ratne 1942. okupljao 21.000 članova. Pod izgovorom da više nemaju članstva, komunističke su vlasti ugasile sva hrvatska društva, pa od 1. travnja 1949. i *Napredak*, koji je svio svoje tajno gnijezdo u srcima svih hrvatskih domoljuba i poput feniksa vinuo se u novi let slobodarskim nebom u jesen 1990. godine. Nakon obnove broj podružnica postupno raste. Godine 2002. *Napredak* ima 66 podružnica i 3 povjereništva.

U vihoru Drugoga svjetskog rata *Napredak*, ponajprije zbog svojih povijesnih zasluga, postaje središnjom potpornom i izdavačkom kućom u Bosni i Hercegovini. Pomaže se mladeži koja uči, smješta ih se u domove i tiskaju se nove knjige. Unatoč ratu, na

⁶¹ Usp. Andrija NIKIĆ, *Stoljetnica mostarskog Napretka 1902.- 14. rujna – 2002.*, Mostar, 2002., str. 61-98.

visokoj je humanitarnoj razini. *Napredak* ni tada nije dijelio stipendije i tiskao ni jednu knjigu kojom bi bilo iznevjereno njegovo načelo pravednosti i slobode, umjetnosti i humaniteta.

Proživjevši krizu iz 1949. do 1990., kada su komunističke vlasti zabranile rad *Hrvatskoga kulturnoga društva Napredak* i prisvojile svu njegovu imovinu, tek u zoru demokracije čine se usješni koraci koji su doveli do obnove rada *Napretkove* središnjice u Sarajevu 29. rujna 1990., te 14. studenoga iste godine i *Hrvatskoga kulturnoga društva Napredak Mostar* i još nekoliko podružnica po Hercegovini.

Tijekom minulih dvanaest godina *Hrvatsko kulturno društvo Napredak Mostar* održalo je 65 tribina, objavilo 46 knjiga, priredilo 16 izložaba, proslavilo jedanaest *Napretkovih Božićnica*, započelo i ostvarilo *Tjedan hrvatske kulture* (- s četiri koncerta, a u dva bili suorganizatori i objavilo četiri *Napretkova povijesna kalendara*. Odradili smo ukupno 125 manifestacija. Na navedenim manifestacijama predsjednik je održao prosječno po dva govora.

Svečano obilježavanje *Hrvatskoga kulturnoga društva Napredak Mostar* počelo je prigodnom Tribinom 7. siječnja 2002. u Mostaru. Tijekom 2002. godine održali smo pet prigodnih tribina i svečanu skupštinu u Mostaru, objavili tri knjige i priredili četvrti *Napretkov povijesni kalendar za 2003*. Konačno, sve je to sažeto i ilustrirano u knjizi *Stoljetnica mostarskog Napretka*, što je, bez ikakve sumnje, vidljivi i trajni dokaz višestruke djelatnosti nekolicine entuzijasta koji to nisu trebali biti, ali dokazuju da se *Napredak* voli pamćenjem i potporom.

Minulih stotinu godina postojanja *Hrvatskoga potpornoga odnosno kulturnoga društva Napredak* za hrvatski narod u Bosni i Hercegovini dar je i milost, poticaj i nadahnuće za nove izazove i nove pothvate: da budemo ponosni na svoje korijene, na svoje pretke koji su s velikom mukom kročili putove kako bi poslovično nadarenoj ali siromašnoj našoj mladeži osigurali ljepšu i sretniju budućnost te stvorili domaću inteligenciju. U minulih stotinu godina *Hrvatsko potporno odnosno kulturno društvo Napredak Mostar* proživljavalo je sve uspjehe i padove, sve nade i sumnje, sva razočaranja i uzlete koje je proživljavao hrvatski narod u posljednjih stotinu godina. *HKD Napredak Mostar* tako je ugrađen u intelektualnu i moralnu povijest hrvatskoga naroda. On je svijest i savjest hrvatskoga naroda u dvadesetom i na početku dvadeset i prvoga stoljeća. Stoljetnica je obilježena kao i hrvatska politička povijest, diskontinuitetom, zabranama, ali i slavom!⁶²

⁶² Iščitavajući zasluge mostarskog *Napretka*, Nevenka Vučemilović je uputila prigodnu čestitku: »Čovjek ne može ostati hladan nakon iščitavanja izvještaja u povodu proslave stogodišnjice Kulturnoga društva 'Napredak'. Još u tijeku čitanja svih zamisli, nastojanja i brojnih ostvarenja koja se izlistavaju u vijencu samoga Društva osjećamo kako se grudi nadimaju ponosom, a srce puni zadovoljstvom. Dragi bosansko-hercegovački fratri, čestitam vam na vašim gradivnim zamislima, plemenitim nastojanjima i uspješnim ostvarenjima. Treba poželjeti samo da se ovakvo sebedarje proširi, uplete u širje društveno tkivo i produži zauvijek!« Usp. Andrija NIKIĆ, *Stoljetnica mostarskog Napretka 1902.- 14. rujna – 2002.*, Mostar, 2002., str. 16.

Summary

FORMATION OF »HRVATSKO POTPORNO DRUŠTVO« (»NAPREDAK«)

In this article, on the basis of the historiography and archival sources kept in the Franciscan archives in Mostar, author discusses development of Hrvatsko potporno društvo Napredak (Croatian aiding association Progress). The association was founded in 1902, and it had a significant role in cultural and educational life of Croats in Bosnia and Herzegovina. Author mostly discusses topics related with the foundation of the association, as well the biographies of the people who were involved in this process. He emphasises all the difficulties that the association had to go through during its 100 years of existence and work.

KEY WORDS: *history of cultural associations, Bosnia and Herzegovina, Croatian Association »Napredak« (Progress), history of the nineteenth century*